

Vladimir SOKOL, *Arheološko-povijesni radovi i rasprave o hrvatskom srednjem vijeku*, Književni krug, Split, 2025., 411 str.

Glasoviti hrvatski arheolog i povjesničar, stručnjak za dinastiju Karolinga i utemeljitelj Muzeja Prigorja u Sesvetama Vladimir Sokol svojim djelom *Arheološko-povijesni radovi i rasprave o hrvatskom srednjem vijeku* predstavlja zainteresiranoj javnosti uvid u njegov, kako sam navodi, “rad na ranim arheološko-povijesnim temama” (6) te ovako sabrani i uređeni radovi “omogućavaju jasnije kontinuirano praćenje rješavanja pojedinih pitanja” (6).

Knjigu otvara autorov “Predgovor” (5–8), kojega slijede radovi grupirani u tri velike cjeline: “Vrijeme ‘dolaska’ i stvaranja države” (9–84), “Arheologija srednjega vijeka” (85–236) i “Povijesne geografije” (237–307).

Prva cjelina radova naslovljena “Vrijeme ‘dolaska’ i stvaranja države” (9–84) sadrži ukupno pet radova kronološki smještenih od kasnoantičkog razdoblja pa sve do 9. stoljeća. Prvi rad u nizu je “Sjeverozapadna Hrvatska u ranom srednjem vijeku” (9–25) u kojem autor pred čitatelja stavlja prikaze arheoloških artefakata pronađenih na prostoru omeđenom rijekama Murom, Dravom i Savom, a koji nam pomažu razumjeti političke dinamike u koje su taj prostor i njegovi žitelji bili uključeni tijekom ranog srednjeg vijeka, ističući posebno ulogu tih prostora u učvršćivanju vanjskih granica države koja je na svom čelu imala Karla Velikog. Naredni rad “Materijalna kultura i nekršćanska duhovnost Hrvata – vrijeme njezina napuštanja” (27–39) donosi nam zanimljive spoznaje o vremenu napuštanja nekršćanske (pretkršćanske, poganske) duhovnosti na temelju proučavanja srednjovjekovnih grobova. (Prisutnost keramičkih posuda i općenito posuda s hranom uzima se kao siguran diskriminatorni faktor u određivanju napuštanja nekršćanske duhovnosti, tj. prihvaćanja kršćanstva. Autor iznosi niz primjera, a posebnu pozornost svojega pera posvetio je analizi groblja Nin-Ždrijac i Biljane Donje-Begovača kao dobrih primjera za bolje razumijevanje razdoblja promjene duhovnosti Hrvata.

Jezgrovit rad “Panonija i Hrvati u 9. stoljeću” (41–44) posvećen je pitanju dolaska Hrvata u Panoniju tijekom 9. stoljeću u okvirima politike Karla Velikog i kao posljedice mađarskih napada. Autor je određene retke posvetio i pretpostavljenoj prisutnosti etnonima Horvat na području između Drave i Balatonskog jezera kao i na prostoru Bekšina (Bekšinskog arhiđakonatu), tada sastavnom dijelu Zagrebačke biskupije, a danas dijelu Mađarske. Rad kratkog naslova “Gacka u 9. stoljeću” (45–59) pobliže nas uvodi u društvenu situaciju kasnog 8. i 9. stoljeća, posebno imajući u vidu odbijanje teze o prisutnosti Avara na hrvatskim prostorima zahvaljujući nalazima naušnicâ (posebno se ističu one pronađene u Ličkom Lešću Donjem), koje su specifične za krajeve koje nastanjuju Hrvati te se ne nalaze kod susjednih naroda. Autor se osvrnuo i na instituciju bana, koja je izvedena iz franačkog prava. Prva cjelina završava u zapadnoj hrvatskoj regiji – Istri, a rad nosi naslov “Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku” (61–84). Njime Autor zaokružuje svoje tekstove posvećene dolasku Hrvata i stvaranju države te ističe da je, prema prihvaćenoj hipotezi, 787. godine došlo do oružanog sukoba s franačkom vojskom, o čemu svjedoče posmrtni ostaci pronađeni nedaleko Rovinja (gradina Monkodonje). Istaknuto je da su franački vladari financirali novopridošle stanovnike dajući im

zemlju, a Rižanski placit svjedoči da je tijekom vladavine Karla Velikog bilo i sustavnog pokrštavanja pridošlica u Istri.

“Arheologija srednjega vijeka” (85–236) naslov je druge velike cjeline unutar knjige te se sastoji od čak deset radova koji se kronološki bave čitavim srednjim vijekom, a geografski radovi obuhvaćaju šire područje što ga nastanjuju Hrvati. Arheološke teme otvaraju dva rada posvećena arheološkoj baštini i zlatarstvu, a naslovljeni su: “Arheološka baština i zlatarstvo ranoga srednjega vijeka” (87–112) te “Arheološka baština i zlatarstvo razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka” (113–134). Autor u prvom radu uvodi čitatelja u problematiku dvaju kulturnih prostora Hrvata u ranom srednjem vijeku, onog hrvatsko-primorskog (koji se proteže od Labina u Istri pa sve do Kotora i Ulcinja na jugoistoku) i hrvatsko-slavonskog koje obuhvaća prostore provincija Panonije Savije i Panonije Sekunde, gdje je poseban prostor posvećen stavu što ga car-pisac iznosi o veličini i snazi hrvatske vojske te zaključku da u sukobu s Avarima “car vidi Hrvate kao samostalne pobjednike” (101). Autor ističe da se od drugog dijela 9. stoljeća u hrvatskim krajevima uvelike razvila proizvodnja nakita te da je ista trajala tijekom nekoliko narednih stoljeća. Autor i prvi i drugi članak oprema bogatom kolekcijom fotografija i crteža, kako keramike, tako i metalnih predmeta, a osobito kovanog novca u drugom radu (srebrni denar kovan u Pakracu ili Zagrebu, dubrovački denar, splitski bagatin trogirski folar itd.).

“Društvo ‘Bihać’ i starohrvatska arheologija” (135–145) rad je koji je posvećen povijesti (temeljima) hrvatske arheologije, točnije iskapanjima i pronalascima što ih je poduzelo Društvo sve do 13. studenoga 1948. godine kada nalazimo datiran posljednji dokument u arhivu Društva, a izdale su ga državne vlasti radi izvlaštenja. Autor se posebno osvrnuo na važnost pronalaska natpisa kraljice Jelene i konačne genealogije hrvatskih narodnih vladara. Naredni rad pod naslovom “Grob br. 9 nekropole Mikulska Gorica – Stranče kod Crikvenice” (147–159) upoznaje nas s analizom arheološki nalaza u grobu s trostrukim ukopom, gdje nam autor donosi iscrpne izvode iz dnevnika istraživanja, što čitateljstvo gotovo pa “vodi na teren” i daje iskusiti dio složenosti arheološkog istraživanja što su ga znanstvenici izveli na lokalitetu spomenutom u naslovu. Zahvaljujući naušnicama i prstenju omogućeno je “dosta precizno uže datiranje sva tri ukopa u jedinstvenu dataciju između konca 9. i početka 10. stoljeća” (154). Nastavljajući s arheološkim istraživanjima nekropola, autor nas vodi na Murter te tamo, na lokalitetu Gradina, proučava groblje koje znanstvenici uobičajeno datiraju od 9. do 12. (ili 13.) stoljeća. Rad je naslovljen “Starohrvatsko groblje na lokalitetu Gradina kod Murtera” (161–167). Upućeni smo na moguća buduća istraživanja, posebno imajući u vidu odnos tog nalazišta i onog oko crkve sv. Martina na Ivinju. Nakon tog dalmatinskog rada autor nas vodi u Liku, gdje na temelju pronalaska ostruge u Brušanima u prvoj polovini 19. stoljeća piše o povijesnim aspektima Like u radu “Starohrvatska ostruga iz Brušana u Lici, neki rani povijesni aspekti prostora Like – problem Banata” (169–184). Autor zanimljivo primjećuje te na karti zorno prikazuje da je ostruga tog tipa bila pronađena i u Prekodravlju, na putu do Balatonskog jezera. Ime Gačana objašnjava kao pojam izveden iz hidronima, a ne kao etnonim. Nadalje, autor upozorava da malobrojni avarski artefakti potječu iz razdoblja propasti kaganata krajem 8. stoljeća. Seleći se u Knin, autor u radu “Zapadno zdanje i njegova pogrebna

funkcija u crkvi sv. Marije u Biskupiji” (185–196) progovara o zapadnom zdanju koje je činilo cjelinu s bazilikalnim zdanjem u Biskupiji pokraj Knina, a koje je služilo kao mauzolej. “*Quedam Helena regina...*” (197–213) rad je posvećen kraljici Jeleni, koju spominje Toma Arhiđakon u svojoj *Historia Salonitana* i istraživanjima vezanima uz Salonu i tamošnje srednjovjekovne nekropole, što je lijepo nastavlja u narednom radu “*Aleja istraživača Salone – dolina kraljeva* i važnost Dalmacija za hrvatsku povijest kao rezultat njihova bavljenja” (215–228), gdje smo odmah upoznati s novim znanstvenim pronalascima koji drže prikladnijim govor o “Dalmacijama”, s posebnim osvrtom na kontinentalnu Dalmaciju omeđenu rijekama Savom i Dravom. Spomenuto je kasnije uništenje antičke Salone uslijed prodora Avara, kao i činjenica da su i hrvatski predstavnici humanizma iskazivali interes za proučavanje salonitanskih epigrafa (Marulić i Papalić). Autor predlaže renovaciju i bolje predstavljanje kraljevskih zdanja drevne Salone, provodeći takav pothvat paralelno s već postojećim “Alejom istraživača Salone”. Cjelinu posvećenu arheološkim istraživanjima autor okončava radom “Starohrvatske ranosrednjovjekovne nekropole južno od Save” (229–236), u kojem se, kako sam navodi na početku, ograničava na prostor između Kupe i Vrbasa. Naime, prostor južno od Save je vrlo slabo istražen u pogledu starohrvatskih groblja, koja predstavljaju svojevrsnu riznicu za razumijevanje povijesnih dinamika na tim prostorima, kako prije, tako i nakon osnutka prostrane Zagrebačke biskupije krajem 11. stoljeća, a osobito ako imamo na umu činjenicu da mnoga mjesta u kontinuitetu postoje i dan-danas.

Treću cjelinu radova autor je sabrao pod naslovom “Povijesne geografije” (237–307) te je ovdje priložio pet radova posvećenih naslovnoj temi. Cjelina započinje radom “Gdje se nalazila Porfirogenetova Paganija i granica sa Zahumljem” (239–251). Sam rad upućuje nas na razlike u nazivima koji se koriste u zapadnim izvorima (najčešće se pojavljuje naziv Hum) te bizantskim i srpskim (u kojima se najčešće pojavljuje naziv Zahumlje), kao i na indikacije koje nalazimo u spisima Konstantina Porfirogeneta. Jasno se ističe rijeka Neretva kao prirodna granica između Paganije i Zahumlja, a u nastavku rada istaknuto je da je potrebno promatrati dinamizme koji su bili na djelu između antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja, a koji su utjecali na organizaciju istočne obale Jadranskog mora i na same nazive, koji redovito odražavaju i kasnoantičku raspodjelu teritorija i nove nazive oblikovane tijekom srednjovjekovne hrvatske države (autor ističe naziv Krajina kao uvriježen naziv za Bansku Hrvatsku, tj. područje Like, Gacke i Krbave). Idući rad u vrlo jezgrovitoj formi progovara o lokaciji županije Dalen, koju spominje Konstantin Porfirogenet. Sam rad je naslovljen “Gdje se nalazila županija Dalen Cara-pisca?” (253–262), a autor na naslovno pitanje odgovara da je zapravo riječ o Doljanima, koji se nalaze na putu prema Rami, a nipošto o nekom mjestu u blizini mora, tj. grada Omiša.

“Južna Hrvatska i Dubrovnik prema ranim povijesnim geografijama” (263–279) naredni je rad koji problematizira povijesnu geografiju. Tim radom autor nas upoznaje i s manje poznatim srednjovjekovnim zemljopisom hrvatskih krajeva, oslanjajući se poglavito na tekstove Konstantina Porfirogeneta, Alfreda Velikog, popa Dukljanina, kao i spis carskog tajnika Holobola koji je tijekom 13. st. zabilježio da Dunav (Istar) protiče “kroz... zemlju Hrvata” (53). Autor razrješava pitanje o ubikvitetu kampanje bugarskog cara Samuila,

smještajući ju na rijeku Jadar u sjeveroistočnoj Bosni, a ne u Zadar, kako su neki prethodno držali, čime je shvatljiviji izvještaj o hrvatskim i bugarskim vojnim uspjesima u planinskoj regiji tijekom trvenja s Venecijom i Bizantom. Predzadnji rad pod naslovom “Petar Svačić i mjesto njegove pogibije” (281–291) proučava naziv Moesia, što ga nalazimo u kraljevskom naslovu kralja Ladislava iz 1091. godine, te nas približava preciznijem određenju točnog mjesta pogibije kralja Petra Svačića. Završni prilog u trećoj cjelini naslovljen je “Posljednji otkriveni glagoljički natpisi u Vinodolu i nastanak hrvatske ćirilice i tzv. Crkve bosanske” (293–307), koji započinje gotovo autobiografskim zabilješkama o susretima i poznanstvu s Brankom Fučićem, a u nastavku se bavi nastankom hrvatske ćirilice i pitanjem Crkve bosanske. Autor ističe da bizantske vlasti nisu gledale blagonaklono na glagoljicu, pismo koje je za Zapad bilo “pismo rimske – ne bizantske Dalmacije” (296), uvijek snažno dovođeno u vezu sa sv. Jeronimom. Jedan dio rada posvećen je i analizi stećaka te njihovim jasnim izvođenjem iz škrinje sv. Šimuna, što ju je za zadarsko svetište dala izraditi Elizabeta Kotromanić, te se može jasno zaključiti o njima: “izvorna su pojava i identitet dijela primorske i unutrašnje Dalmacije” (298). Autor u zaključnom dijelu rada ističe da je crkvena politika u Bosni bila nalik onoj u Kraljevini Burgundiji, tj. da ju se promatralo kao “pogodnu za ‘angažiranje’ masa i vlastite političke ciljeve” (302). Završni dio knjige tvore dijelovi: “Vrela” (309–310) s popisom 19 izdanja vrelâ kojima se autor koristi u knjizi, potom obilna “Literatura” (311–339) i “Bibliografska bilješka (Popis radova/članaka)” (340–341) u kojoj su navedene publikacije u kojima su pojedini radovi prethodno objavljeni. “Archaeological-Historical Papers and Discussions on the Croatian Middle Ages (Summaries)” (343–393) koji donosi sažetke svih radova na engleskom jeziku, a koje je priredio Graham McMaster, pozornijem čitatelju zasigurno poznat kao prevoditelj dijelova Marulićeve *Judite* na engleski jezik; njih slijede: “Kazalo osobnih imena” (394–397) i “Kazalo geografskih pojmova” (398–409) Zvonimira Forkera.

Vatroslav Siketić